

DANTE

1265 – 1321 – 2021.

**Kabinet
grafike**

24. rujna – 17. listopada 2021.

DANTE

u djelima suvremenih hrvatskih umjetnika

Vatroslav Kuliš, Tomislav Buntak

Zlatko Keser, Igor Rončević

Antun Boris Švaljek, Kuzma Kovačić

KABINET GRAFIKE HAZU

24. rujna - 17. listopada 2021

<i>Nakladnik:</i>	HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, 10 000 Zagreb
	MATICA HRVATSKA Ul. Matice hrvatska 2, 10 000 Zagreb
<i>Za nakladnike:</i>	Velimir Neidhardt, Stipe Botica Kabinet grafike HAZU Trg Josipa Jurja Strossmayera 12, 0 000 Zagreb
<i>Ravnateljica:</i>	Vesna Kedmanec-Križić
<i>Glavni urednik:</i>	Luka Šeput
<i>Urednici kataloga:</i>	Božidar Petrač, Milan Bešlić
<i>Recenzent:</i>	Radoslav Tomić
<i>Autor izložbe:</i>	Milan Bešlić
<i>Fotografije:</i>	Mirko Cvjetko
<i>Likovni postav izložbe:</i>	Milan Bešlić
<i>Grafičko oblikovanje:</i>	Željko Podoreški / Tehnička priprema Matice hrvatske
<i>Lektura i prijevod na talijanski:</i>	SPES – logo
<i>Tisak:</i>	Sveučilišna tiskara d.o.o., Zagreb
<i>Naklada:</i>	200 primjeraka

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem ?????

ISBN 978-953-341-217-7

DANTE

SVEVREMENIK U SUVREMENOJ HRVATSKOJ LIKOVNOJ UMJETNOSTI

Milan Bešlić

I.

Šest suvremenih hrvatskih umjetnika ispisali su svoju stranicu *Božanstvene komedije* u likovnom jeziku čvrsto je ukoričivši u knjigu pisanu crtom i bojom kroz sedam stoljeća počev od prvoga cjelovitog izdanja trodijelne, odnosno, trobrodne gotičke katedrale, kako još znaju kazati vrsni poznavatelji Danteova književnog opusa za to remek-djelo talijanske i svjetske književnosti. Kad kažem da su likovni umjetnici svoje djelo ukoričili u knjigu koja se piše stoljećima, tada nastojim skrenuti pozornost na činjenicu da je Danteovo djelo uvijek aktualna tema. Ono nesmanjenim intenzitetom privlači umjetnike iz cijeloga svijeta, o čemu najslikovitije govore crteži i slike s potpisima klasika europskog slikarstva na stranicama te jedinstvene i do kraja neukoričene knjige. Dakle, riječ je o paradigmatičkim djelima postavljenim u sam pojam slikarske tradicije, počevši od velikih majstora srednjega vijeka do kanonskih autora moderne umjetnosti i smionih promicatelja suvremenoga likovnog diskursa. U velikom vremenskom luku od sedam stoljeća najvrsniji likovni stvaraoci otkrivali su u Danteovim zvonkim rimama i slikovitim tercinama začudne predjele duhovnosti

i slojevitu strukturu ljudskoga bića i oblikovali u svoje djelo produbljujući ujedno i sam pjesnikov glas novom izražajnom snagom u drugom, u likovnom mediju.

Naime, drukčije su govorili o istim sadržajima, učvršćujući vlastiti diskurs pozivanjem na skladno rimovane jedanaesterce u jednu i jedinu ishodišnu točku svojega stvaralačkog postupka kojim su vizualno izražavali Danteovu pisanu riječ koja se uglavnom pokazivala u živim, stvarnim i iznimnim slikama. Djela likovnih umjetnika mogu se kroz povijest listati u stilskim mijenama i autorskim ostvarenjima kao opsežna i zasebna dantološka tema intrigantna srednjovjekovnim i modernim dantistima. Impresivna likovna literatura nedvojbeno je i važna sastavnica u čitanju *Božanstvene komedije*, napose kao prilog znanstvenom istraživanju, teorijskom proučavanju i kritičkom vrednovanju kontekstu novih interpretacija samoga djela toga zaglavnog kamena kasnoga srednjeg vijeka. Rečenoj literaturi još se domeću prilozi o dijagnosticiranju promjenjivoga književnog ukusa i društvenog interesa za Danteovo književno djelo čije oscilacije najbolje govore kroz minulih sedam stoljeća, i, dakako, recepcija samoga spjeva u suvremenoj dantologiji i aktualnoj književnoj produkciji. Danteove djelo stoljećima je aktualna tema teoretičarima književnosti, otvorena filozofijskim i teološkim opservacijama, poticajna brojnim naraštajima pjesnika na svim jezicima u različitim kulturama i stvaralački privlačna likovnim umjetnicima u svakom vremenu.

II.

Talijanski i prvi europski moderni pjesnik, Dante Alighieri, potomak je stare plemenitaške loze, koja vuče stoljetno korijenje iz Rima, rođen je 1265. godine u Firenci, a preminuo 14. rujna 1321. godine u Raveni od posljedica prehlade po povratku iz Venecije. Rodni je grad

obasjao njegovo biće svjetlošću kada je u devetoj godini svojega života ugledao djevojku koju će gledati cijeli svoj život, i onda kada je neće više nikada živu vidjeti jer je i mrtva bila svjetlo kroz *Božanstvenu komediju* na njegovu putu. Naime, tu je, u Firenci, na čarobnom uglu male ulice, 1274. godine prvi put vidio Beatrice, pravim imenom, Bice di Folco Portinani, djevojku koja će od toga trenutka biti pjesnikova ljubav i »duhovni stožer« njegova božanskog spjeva koji je duhovni stožer europske i svjetske književnosti. Međutim, rodni je grad ugasio to i svako drugo svjetlo na pjesnikovu životnom putu 1302. godine kada je odlukom gradske vlasti osuđen na doživotno progonstvo. Naime, pjesnik je bio i političar, pa je, zagovarajući svoju stranku, gvelfe, u borbi za vlast u Firenci izgubio bitku, i stoga prognan iz grada jedva spasivši glavu. Cijeli je život lutao od grada do grada, kratko je živio Veroni, Padovi, Bologni, Arezzu, Forliju i potom u Mantovi, najposlije u Raveni, gdje je zauvijek sklopio oči i sahranjen je u bazilici svetoga Franje, koja je i danas mjesto njegova vječnog počinka.

O *Božanstvenoj komediji*, uz druga Danteova književna djela (*Novi život*, *Rime*, *Gozba*, *O umijeću govorenja na pučkom jeziku*, *Poslanice*, *Ekloge* i dr.) jedan od prvih pisao je Boccaccio, pisac *Dekameron*a, svoje *Tumačenje komedije*. To je ujedno i prvo analitičko komentiranje djela, odnosno, raščlamba njegove složene književne strukture, filozofijske matrice i teološke okosnice, na čemu je pjesnik rimovanim tercinama gradio spjev usustavljen kroz tematske cjeline u tri kantike precizno organizirane kao Pakao, (*Inferno*), Čistilište, (*Purgatorio*), Raj, (*Paradiso*). Kroz golemu pjesničku strukturu čvrsto koncipiranu u sto pjevanja pjesnika vode na njegovu putu kroz sva tri pjevanja tri vodiča: prvi je vodič klasik rimske književnosti i Danteov učitelj, Vergilije, potom ga vodi Beatrice, a u završnim pjevanjima vođom mu je sv. Bernard.

III.

Čini se da se može kazati da je od prve Boccacciove analitičke interpretacije Danteove *Božanstvene komedije*, pa sve do naših dana, interes za njegovo djelo, unatoč spomenutoj oscilaciji razvidnoj u pojedinim razdobljima, u književnim krugovima i kulturnom ozračju u stalnoj uzlaznoj putanji. Tome u prilog govore nova čitanja, znanstvena obrada novo otkrivenih činjenica i teorijske interpretacije s novih motrišta, te, učestalo prevođenje njegovih djela, poglavito *Božanstvene komedije* na mnoge jezike, kao i prozni prijevod Božidara Petrača na suvremeni hrvatski književni jezik, dajući vrijedan prinos novom čitanju i razumijevanju velikoga pjesnika u današnjoj hrvatskoj književnosti i kulturi. U prilog rečenom dostatno je navesti samo činjenicu da je *Božanstvena komedija* u svakom povijesnom pregledu talijanske i svjetske književnosti uvijek na prvome mjestu, to jest, na mjestu identiteta talijanske i europske književnosti, središnja točka kršćanske duhovnosti iz koje se stoljećima koncentrično širi u svakom narodu, u brojnim jezicima i brojnim književnim djelima. Impresivna niska europskih i hrvatskih tumača Danteova književnoga djela zaista je velika biblioteka koju se ovdje ne može navoditi, ali ju se može označiti sa samo dva i danas najčešće navođena književna autoriteta. Prvi je pisao u 19. a drugi u 20. stoljeću. Francesco De Sanctis u *Povijesti talijanske književnosti* posvećuje Danteu Alighieriju dva poglavlja, a o *Komediji* piše: »Njegova *Commedia* ispunjava čitavo stoljeće. Suvremenici je nazvaše »božanskom«, kao da je sveto pismo, knjiga o drugom životu ili, kako su govorili 'knjiga duše.'¹ A stoljeće poslije koje je snažno obilježio T. S. Eliot piše

¹ De Sanctis, Francesco. *Povijest talijanske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1955. str.192.

s drugog motrišta o svojem velikom prethodniku zapisuje: »Danteov stil obilježava posebna lucidnost, i to *pjesnička*, za razliku od *intelektualne*.«²

IV.

U hrvatskoj književnosti i kulturi Danteova pjesnička riječ nakon pojavljivanja u Italiji brzo se čula i u hrvatskom jeziku. Prevodilačka recepcija Danteove *Božanstvene komedije* započela je, i to sigurno nije bilo slučajno, s Markom Marulićem (1450 -1524). Bio je to prvi, i ako se hoće, pravi filološki dodir Hrvata s Danteom. Brojnost prijevoda, osim cjelovitih djela, evidentna je i u čestim prijevodima većih ili manjih pjesničkih ulomaka i poglavlja iz Danteova opusa. što ukazuje na veliki interes za njegovo djelo u hrvatskoj kulturi. Upravo tu činjenicu razvidnu u višestoljetnoj kronološkoj liniji svjedoče i brojni primjeri njegovih reminiscencija i osnažuju tezu o Danteovoj riječi u živoj hrvatskoj riječi, poglavito u antologijskim prepjevima vrsnih pjesnika i znanstvenika koji su, matoševski rečeno, Dantea učinili hrvatskim pjesnikom: Iso Kršnjavi, Milan Begović, Ante Tresić Pavičić, Vladimir Nazor, Mihovil Kombol, Frane Čale, Mate Zorić, Tomislav Ladan, Tonko Maroević, Mirko Tomasović, Pavao Pavličić, Vojmir Vinja, Mate Maras, Branimir Glavičić i dr.

² Eliot, Thomas Stearns. *Dante/Blake/Baudelaire, Tri glasa poezije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2009. str.8.

V.

Da je *Božanstvena komedija* stoljećima aktualno književno djelo, dostatan je letimičan pogled na golemu literaturu koja upućuje na takav zaključak. Izuzevši činjenice da je Danteov spjev jedna od najvećih tema svjetske književnosti i stoga stalno proizvodi nove tumače s različitih motrišta, poglavito filološkoga i književnog, te filozofskoga i teološkog, pokazalo se jučer, a pokazuje i danas, djelo je naročito privlačno i likovnim umjetnicima, pa je zato, osim književne, i velika likovna tema. Izniman interes likovnih umjetnika za *Božanstvenu komediju* evidentan je u dugom povijesnom slijedu kao i u djelima suvremenih europskih i hrvatskih stvaraoca. Taj interes za Danteov spjev prepoznaje su, između ostaloga, u njegovoj alegorijskoj odrednici prožetoj likovnom sastavnicom. Naime, svako pjevanje emanira golemom vizualnom energijom, sugestivnom slikovitošću prizora, ljudima i neljudima, životinjama i beštijama, bljeskanjem pričina, zrcalnim odsjajem događaja, nijansiranim planovima prostora, sceničnim predjelima, svijetlim kosinama i tamnim dubinama, zrakastim krivuljama i mrklima provalija, ritmiziranim kontrastima svijetlosti, stupnjevanjem perspektive, maštovitim kadrovima, začudnim ekranima prozračnosti. I sam pjesnikov put determiniran je prostorom, priloškom oznakom mjesta u prostoru, i onom *kroz sva tri* pjevanja, to jest, putovanjem *kroz tri različita prostora*, Pakao, Čistilište, Raj. Tek s malo natege moglo bi se reći da Dante ne piše riječima stihove već modelira prostor riječima, i živom crtom i bojom oblikuje prostor danteovskom paletom u vizualizirane stihove. Tu snažnu likovnu odrednicu Danteova spjeva Eliot je sublimno izrazio: »...kompetentnu pjesniku alegorija znači *jasne vizualne slike*.

Jasnim se vizualnim slikama pridaje veći intenzitet time što stječu značenje – nije nam prijeko potrebno znati koje značenje, ali u našoj svijesti o slici mora biti to da i ono u njoj postoji.«³

U prilog intenzivnoj likovnosti u Danteovu djelu može se dometnuti i činjenica da je i sam pjesnik bio slikar i – crtač.

»...Al islikat bih htio
moj crtež da ti vid jasnije sudi.«⁴

U istom pjevanju Dante pojašnjava svoju namjeru i izražava svoju želju – crtežom:

»crto bih kako pade san na mene
ko slikar što se po prirodi trudi;«⁵

Dakle, osim riječima, izražavao se i likovnim jeziku, kako nema, koliko je poznato piscu ovih redaka, sačuvanih crteža i slika, može se ipak s velikom sigurnošću kazati da je koristio klasični crtački postupak na papiru, olovkom, ugljenom, tušem, te kistom i bojom na platnu. Ovome još dodajemo i činjenicu da se družio s Giottom, i s drugim likovnim umjetnicima, pa je bio, najvjerojatnije, i dobro upućen u likovna zbivanja i produkciju. Može se pretpostaviti da je na temelju i ovih pjesnikovih stvaralačkih obilježja Eliot eksplicitno ustvrdio: »Danteova je imaginacija vizualna.«⁶

Najsazetiji retrospektivni snimak jasno pokazuje da je *Božanstvena komedija* i likovna tema s povijesnom odrednicom jer se kroz stoljeća autorski množila i stilski granala

³ Isto kao (2), str. 12.

⁴ Alighieri, Dante. Djela, Knjiga druga, *Božanstvena komedija, Čistilište, XXII, 52-81-(73)*, Sveučilišna naklada Liber i Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976. str.308.

⁵ Isto kao (4), str.365.

⁶ Isto kao (2), str.12.

stalnim širenjem u prostoru i bujanjem u vremenu. Stoga je utemeljeno tvrditi da je Danteov spjev trajno nadahnuće likovnim umjetnicima jer se kroz dugo stoljetno razdoblje brojni motivi čitaju na crtežima i slikama kanonskih autora ili pak u suvremenoj kulturi masmedija u raznim popularnim inačicama. Ovu je konstataciju Tonko Maroević sažeto izrazio eruditskom uvjerljivošću: »Sudbinu i utjecaj Danteova pjesništva u pojedinim razdobljima ili unutar određenih prostora nedvojbeno možemo prosuđivati i prema likovnoj dokumentaciji.«⁷ Ovdje se stoga i nastojim, prije nego tematiziram djela šest suvremenih hrvatskih umjetnika stvaranih po Danteovim stihovima, tek osvrnuti uvodnom riječju »prema likovnoj dokumentaciji« kako bih bar u skici, kad ne mogu u cjelovitom nacrtu, pokazati u osnovnim okvirima tu golemu likovnu temu. Dakle, samo ću je dotaknuti s paradigmatiskim autorima i time slikovito naznačiti njezinu važnost u proučavanju i spoznavanju Danteova spjeva. »Pa, ipak, tragovi *Božanstvene komedije* u slikarstvu i kiparstvu dragocjena su nam svjedočanstva na kakav je sve način ona bila čitana i shvaćana, po mnogo čemu uvjerljiviji od učenih bilježaka, a katkad izravniji i od nadahnutih egzegeza. Krenemo li na put po tim likovnim tragovima kroz *Božanstvenu komediju* tada će našoj Beatrice biti ime *Ruka*, to jest, proizvedena ruka likovnih umjetnika koja će nas voditi kroz *Pakao*, *Čistilište*, *Raj* i tek tada će se vidjeti da je već prve objavljene stihove *Božanstvene komedije* ta ruka u likovnom jeziku svojim jasnim govorom u crtežima, grafikama, slikama, freskama, skulpturama i dr. izrazila danteovske motive u vizualnim činjenicama.

Kroz stoljeća se pokazuje da je snažan i raskošan likovni diskurs u brojnim i raznovrsnim djelima najvećih majstora, te da je njihovo množenje kroz vrijeme intenzivno i stalno. Prvi

⁷ Maroević, Tonko. Djela, Knjiga druga, Božanstvena komedija, *Danteove teme i motivi u hrvatskoj likovnoj umjetnosti*, Sveučilišna naklada Liber i Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976. str.837.

među njima jest Giotto, ne samo stoga što je s Danteom imao izgrađen prijateljski odnos, nego zato jer je među prvima napravio pjesnikov znamenit portret (1335) u kapelici Podesta, palača Bargello u Firenci. Pjesnika su portretirali i drugi slikari, i po njegovim stihovima radili crteže, slike, kiparska djela: Botiticelli, Michelangelo, Signorelli, Vasari, Zuccari, Pierini... Među njima se izdvaja Danteov portret Domenica di Michelinia (1456) u katedrali Santa Maria del Fiore u Firenci. Engleski slikar Rosetti (1828-1882) prevodio je Danteova djela i slikao po njegovim motivima. Zbog iznimnog poštovanja talijanskog pjesnika ispred svojega imena Gabriel stavio je i Danteovo, i potpisivao se: Dante Gabriel Rosetti. I Joshuu Reynoldsa i Williama Blakea nadahnuli su Danteovi stihovi, kao i mnoge francuske slikare, kipare i crtače, Ingesa, Delacroixa, Maneta, Rodina, Doréa koji je ostvario najpoznatije ilustracije *Božanstvene komedije*... Svakako je važno spomenuti da je u djelima autora naših dana Dante inspiracija: Daliju, Chagalu, Rauschenbergu, Frangulyanu i dr.

VI.

U Hrvatskoj se po Danteovim motivima jasniji tragovi u likovnom jeziku prepoznaju u djelima slikara tek koncem 19. stoljeća. Naime, za motive *Božanstvene komedije* ili portret samog pjesnika, koji su ranije rađeni, nisu utvrđena autorska obilježja pa se ne mogu s potrebnom sigurnošću signirati: Juraj Dalmatinac i Juraj (Julije) Klović. Kipara se ne može potpisat za portret pjesnika na portalu crkve San Francesco alle Scale u Anconi⁸, a sitnoslikara za

⁸ Igor Fisković, *Juraj Dalmatinac u Anconi*, in: Peristil 27-28, Zagreb, 1984.-1985., p. 93-146.

autorstvo na minijaturama po stihovima *Raja* rađenim za jedan vatikanski rukopis (Cod. Urb. Lat. 365.).⁹

Stoljetnu likovno praznu Danteovu stranicu u hrvatskoj umjetnosti ispunio je Iso Kršnjavi s kistom Bele Čikoša Sesije, i tada je udahnuo život Firentinčevu djelu u hrvatskoj kulturi, a, poglavito svojim proznim prepjevom *Božanstvene komedije*¹⁰, popraćenoj majstorskim crtežima Mirka Račkoga. Važno je istaknuti činjenicu da sam prepjev, unatoč arhaizmima, i danas diše živom hrvatskom riječju. Inicijalni dantistički impuls sijevnuo je potkraj 19. stoljeća i obasjao je cijelo 20. stoljeće svjetlom Danteovih stihova u djelima mnogih hrvatskih umjetnika među kojima navodim velike kompozicije Otona Ivekovića, sutonsku sjetu Emanuela Vidovića, Bukovčevu slikarsku raskoš i Babićev tonski sklad, Meštrovićeva i Frangeš-Mihanovićeve djela. Danteskni motivi duboko su utisnuti u kiparskim formama Radauša i Antunca, i crtežima Lackovića, Boureka, Nives Kavurić Kurtović, Šuteja, Kauzlarčić-Atača, Nevjestića, Dimitrija Popovića, Drage Ivaniševića i dr.

Kroz hrvatsku likovnu baštinu svjetlo Danteovih tercina prodire i u djela suvremenih hrvatskih umjetnika koji su svojim likovnim jezikom svjetlucanje pjesnikove riječi izrazili u dinamičnim i maštovitim crtama i usklađenim odsjajima boje. U impresivno tradicijsko naslijeđe pozvani autori-suradnici na Petračevu prevodilačkom i Matičnom izdavačkom projektu ulančavaju se u Danteovu godinu svojim prinosima obilježavanja 7. stoljetnice njegove smrti. Svaki je autor išao svojim putom, vođen svojom Beatrice, i kroz sva tri pjevanja svaki je drukčije pristupio čitanju Danteovih stihova. Važno je kazati da svojom interpretacijom nisu samo ilustrirali ili reciklirali izabrani motiv, nego su ga oblikovali u likovno djelo s

⁹ Isto kao (7), str.840.

¹⁰ Dr. Iso Kršnjavi, Dante Alighieri, *Božanstvena komedija*, Naklada »Tipografije« D. D., Zagreb, 1939.

prepoznatljivim sastavnicama vlastitoga izraza. Dakle, tim postupkom, u punoj stvaralačkoj slobodi, po predlošku Petračeva novog prijevoda *Božanstvene komedije*, likovni su umjetnici elementarnošću crte i čistoćom boje interpretirali različite motive, po vlastitu izboru, izražavali njihov smisao sa svojeg motrišta, svojim osjećajima i shvaćanjem Danteova spjeva otkrivali novo čitanje u likovnom jeziku i okrenuli novu stranicu u dantološkoj povijesti hrvatske umjetnosti.

Iz svojega kolorističkog žarišta Vatroslav Kuliš buknuo je plamenim potezima u crvenim vertikalama i kosinama, plohama, polukružnim i ciglasto žutim krivuljama prodirući kroz usjekline tame u mrkline *Pakla* gdje je čovjekovu ljudskost, poniženu i posve zatrpu u grijehu prikazao u bolnoj nakaznosti patničkih tjelesa, svijenih, zgrčenih, izokrenutih, lomnih, gorućih...U tim su vječnim jaucima i crnim uzdasima, krivokletnici, šizmatici i nevjernici, lažni proroci, ljenčine i varalice, lihvari, podmitljivci, sodomisti i psovači, samoubojice, lupеži i izdajice domovine...Crnom bojom pakla slikar je oblikovao tamne, goleme volumene jednookih bića, i još crnje likove najcrnijih vragova čijem su oštrozubom bijesu i svakovrsnoj pakosti ostavljeni ti grešnici na skrb i podvrgnuti đavoljoj vlasti, da svakoga od nesretnika, jednoga po jednoga, ne promaši fijuk njegova bića, ni plamen ognja, a ni krvave oštrice sotonskih noktiju...Kroz visoke okomice plavo crnog drvoreda koračaju sivo smeđim putom Dante i Vergilije prema sablasnom prostoru kamo Kuliš skladnim tonskim modeliranjem vodi oba pjesnika u XXXIV. pjevanju u Luciferove odaje, pozivajući se svojim kistom na motive oslikane u stihovima i učvršćujući likovnu poveznicu s pjesnikovom riječi.

Čvrstim, sigurnim potezima, tankim i dugim, širokim i kratkim, valovitim, vrtložnim, spiralnim i vitičastim isprepletanjem crta Tomislav Buntak koncipira crtež. Tim gustim rasterom crtovlja crnim tušem na bijeloj površini papira ispisuje svoje čitanje Danteova *Pakla*

u tragične prizore čovjekova posrnuća u grijehu koji ga silama zla trga, izjeda i probada u neiskazivim mukama. Crta je Buntakova temeljna oblikovna sastavnica kojom razvija temu *Pakla* u dinamičnom i inventivno vođenom stvaralačkom procesu, i u tom zanosu crtača, otkriva i nove vrijednosti u tradicijskom mediju crteža. Iznimnim crtačkim umijećem uprizoruje motive po Danteovim stihovima i usustavljuje u skladno strukturiranoj tematskoj cjelini, izraženoj lucidnom sintezom predloška i imaginacije. Konceptualno zaokruženim ciklusom crteža konzekventno razrađuje pjesnikovu tezu o padu ljudskosti u zlo grijeha, otkrivajući svjetlom svojih crteža u neprolaznoj tami *Pakla* duboke provalije ljudske bijede, i pada u bezboštvo. Buntakovo crtačko umijeće otvorilo je prostor fantastičnom ne potirući stvarnost motiva, udaljilo je crtež od ilustrativnoga i uzvisilo u likovnim vrijednostima s najvišim dostignućima Račkoga, dok po sugestivnoj izražajnosti priziva i Doréa, ugrađujući svoj prinos dantološkoj temi u oba konteksta, i u hrvatski, i u europski.

Tamo gdje crta razdvoji nebo od zemlje Keser je povezoao bojom. Ta dodirna točka Keserovo je stvaralačko ishodište i mjesto gdje stvara crtež, njegov kreativni prostor. Tom poveznicom oblikuje formu. Crtom osvaja prostor, bojom vlada, crtom omeđuje, bojom definira. Crtom je postrugao sve slojeve nataloženog zla s dna paklenih jama i bojom iznio na svjetlo da ga rastvori na čestice nade u katarzi *Čistilišta*. U svakom Danteovu stihu sijejne Keserova boja vitalističkim iskrama i obasja tamne ljudske sjene u njihovu mučnom kretanju iz Pakla prema svjetlosti *Čistilišta*. Brzim, oštrim, i točnim potezima pera i kista na bijeloj površini papira i platna slikar uprizoruje rastakanje ljudske biti u neljudskosti grijeha po Danteovim motivima u procesu pročišćavanja. U tom alkemičarskom postupku Keserovo stvaralačko načelo rastače likovne elemente sabirući ih u njihovoj esencijalnosti, ekstrahira u supstanci, oslobađa u čistoći, jednako kao što se čovjek u *Čistilištu* oslobađa od grijeha.

Čini se da se mnogi prizori Čistilišta zrcale i u svakodnevnom životu egzistencijalnim nemi- rima i tjeskobama, da je nebo pod zemljom, zlo nad dobrim, i da je to Dante jučer sažeo u tercinama, a Keser danas čistim likovnim elementima u crtežima.

Slikar Igor Rončević usmjerio je svoje stvaralaštvo na postmodernističkom načelu u istraživanje slikarskog pristupa samoj slici da je osnaži u njoj samoj, i da je svojim sli- karskim postupkom učvrsti u njezinoj slikarskoj biti. Istom dosljednošću usredotočio se na slikarsku interpretaciju Danteovih stihova u onim bojama kojima može izraziti njihovu značenjsku slojevitost ne potirući svoje dosadašnje slikarsko iskustvo, naprotiv, upravo je na njemu koncipirao interpretaciju, asimilirajući je u izvedbi teme Čistilište. Golemi i izrazito vizualni prostor Danteova spjeva čista je bijela stranica na kojoj je Rončevićev kist ostavio svoje jasne tragove ispisujući upravo taj unutrašnji prostor čovjekova stradanja u stranpu- ticama grijeha. Proces okretanja od predmetnoga i deskriptivnog prema introspektivnom i metafizičkom usmjerio je Rončevićev stvaralački postupak u apstraktni likovni diskurs kojim snažnije izražava unutrašnje prostore ljudskoga bića i stvara nove likovne vrijednosti svojega slikarstva. Tim je postupkom interpretirao motive Čistilišta, ne opisujući i ne pre- pisujući, i ne prenoseći sadržaj iz medija u medij, nego je otkrivao skriveno, unutrašnje u vanjskom, nevidljivo u vidljivom, tamu u svijetlosti boja, zlo grijeha u dobru iskupljenja.

Za Antuna Borisa Švaljeka može se kazati, štoviše, gotovo je općepoznato i opće pri- hvaćeno, da je jednom nogom na zemlji, a drugom u raj. U toj poziciji velikoga koraka i sretnoga raskoraka slikar je od davnina, oduvijek, već od prvih slikarskih koraka ponesenih zanosnom izvornošću imaginacije i jedinstvenim crtačkim postupkom inaugurirao upravo tu svoju poziciju, i na nebu, i na zemlji, i stvorio svoj likovno-rajski svijet – Švaljekov- ski. Svijet tako čudesno slikarski stvarno postavljen, i likovno stvarno usustavljen u *Raj*.

Načelom tradicijskoga slikarskog koncepta, maštovitim unosom nadrealnoga i fantastičnog, sardoničnog i grotesknog, ironijskog i humornog, te snagom baroknog uzgona visinskomu, raširio je golemim rasponom krila svoje slikarstvo kroz hrvatsko likovno nebo transcendentnomu, uznoseći svaku zemaljsku sastavnicu u duhovnu supstancu svojega likovnog jezika, kojim gdje kad ne govori samo slikar, nego, čini se, i nezemaljski glas... U rajski prostor svojega slikarstva radosno je dočekaao, i u duhovnoj vedrini primio i Danteove stihove *Raja*. Naime, mnogi su njegovi stihove i prije, i prije svakog prije, živjeli u Švaljekovu slikarskom *Raju*, kao što je po Riječi život u *Raju*, kojemu se po vjeri u Boga nadamo živjeti. Tu je Riječ svojim kistom pisao, i u zemaljskoj stvarnosti svojega slikarskog raja potpisao Antun Boris Švaljek zato što je u nebeskoj stvarnosti *Raja* već upisan on sam upisan. Slikarski motivi po stihovima Danteova *Raja* skenirani su zemaljski prizori u Švaljekovim nebeskim kadrovima u ovoj seriji slika malih dimenzija monumentalne izražajnosti, koje, kadšto bljesnu snagom onoga slavnog hrvatskog sitnoslikara kojega su još za života zvali Michelangelom miniature: pisana slika, oslikana pjesma, živa Danteova književna riječ u živom Švaljekovom likovnom jeziku.

Kipar Kuzma Kovačić svoja prva djela oblikovao je – slikarski, bojom, plošno, dvodimenzionalno. Gotovo bi se moglo kazati da je počeo kipariti bojom. Ovu tvrdnju iznosim na činjenicama djela počevši od malih skica i kolaža iz njegovih studentskih dana, i po mjeri i ostvarenju, i velikih i reprezentativnih reljefa stvaranih u zrelih kiparevim godinama, za koja, vjerujem da neću pogriješiti, kažem li da su – *kiparske slike*. Naime, dostatno je tek poviriti u Kovačićev golemi kiparski opus i pokazat će se u bogatoj plodnosti i likovnoj raskoši da su brojne – *kiparske slike*, te, vrh toga, i vidjeti da je to i opsegom velika, pa i zasebna kiparska tema koja čeka svoju obradu. Za Kuzmu Kovačića može se kazati da je,

izuzevši druge sastavnice, i kipar – boje. Dakle – kipara trodimenzionalnoga napetog volumena – određuju i ploha i boja u dvodimenzionalnim reljefima u – *kiparskim slikama*, a to je sigurno i jedna od važnijih odrednica njegova stvaralaštva. U crtežima manjih dimenzija rađenim po Danteovim stihovima iščitavaju se spomenute kiparove slikarske značajke koje učvršćuju tvrdnju o kiparskom slikaru i tezu o kontinuitetu. Stoga su crteži po Danteovim motivima *Raja* djelo kiparskog slikara koji je tankočutnim unosom sivo crne grafitne olovke i plave boje na bijelu plohu papira apostrofirao slikara Kuzmu Kovačića ne potirući istodobno i samoga kipara. Kršćanska duhovnost Danteova spjeva i cjelokupnoga Kovačićeva djela bljesnula je u ovim crtežima emanirajući vjerničku osjećajnost kiparovom slikarskom izražajnošću.

VII.

Božanstvena komedija u prijevodu Božidara Petrača progovorila je obnovljenom snagom u hrvatskom književnom jeziku u kojemu čitamo talijanskoga autora, rekao je Matoš, kao »hrvatskog pjesnika«. Svevremenost spjeva »oca talijanskog jezika« izražena je suvremenim diskursom prozne naracije u raskošnoj slojevitosti hrvatskoga jezika. Reljefnoj filološkoj strukturi teksta analogan je likovni jezik suvremenih umjetnika upravo po autorskim različitostima u pristupu Danteovu djelu kao suvremenom. Dakle, oni svojim likovnim jezikom govore da *Božanstvena komedija* nije spjev samo od povijesne važnosti, nego i od današnje, naše, i po tome što su događaji i stvarni ljudi Danteovi suvremenici s nama i danas, vidimo ih svuda oko sebe, čitajući Dantea u likovnom jeziku suvremenih hrvatskih umjetnika. Naime, likovni umjetnici stvarali su djela usredotočeni na motive u kojima su prepoznali svoje

intelektualne i stvaralačke poveznice i kroz sva tri pjevanja *Božanstvene komedije* tim su postupkom oblikovali Danteove motive u svoja viđenja s bitnim autorskim obilježjima. Svaki je umjetnik razvijao likovnu tezu u seriji radova konzekventno provedenu i zaokruženu u skladnu estetsku cjelinu heterogene strukture, determinirane različitim stilskim obilježjima u širokom rasponu, od tradicijskoga slikarskog koncepta, nadrealnoga i fantastičnog, apstraktnoga i enformela. Kršćanska ikonografija u likovnim djelima nije potisnuta, a nije ni dominantna, unatoč činjenici što je teološka okosnica djela kršćanska. Sigurno nije slučaj potaknuo Dantea da piše *Božanstvenu komediju* i pođe na put kroz sva tri pjevanja u vrijeme Kristove muke i Uskrsnuća, a na dan Božjega Utjelovljenja, ab Incarnatione, kako se u Firenci onoga vremena brojilo vrijeme. Bremeniti Kristov put bio je Danteov put kroz *Pakao*, *Čistilište* i *Raj*, kroz *prostore – stanja*, od tame grijeha i puta prema svjetlosti vjere: »Dante nas je pokušao navesti da vidimo ono što je on vidio.«¹¹ Čini se, »da vidimo« iste prizore u istim i neprolaznim ljudskim stradanjima i vječnom čežnjom za iskupljenjem i da to čitamo u djelima suvremenih hrvatskih umjetnika koji su stvarali, nadahnuti suvremenim Danteovima stihovima.

¹¹ Isto kao (2),str.12.

Vatroslav Kuliš (rođen 1951. Vidošima, BiH). Diplomirao 1976. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Jedan je od najistaknutijih suvremenih hrvatskih slikara apstraktnog diskursa izrazito gestualne i kolorističke vokacije. Ostvario je zapažene radove u mozaiku, gvašu, crtežu, grafici, scenografiji i dr. Priredio je više od sto samostalnih i sudjelovao na brojnim izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu. Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama, privatnim zbirkama, javnim i sakralnim prostorima. Za svoj rad primio je odličja, nagrade i priznanja. Živi i radi u Zagrebu.

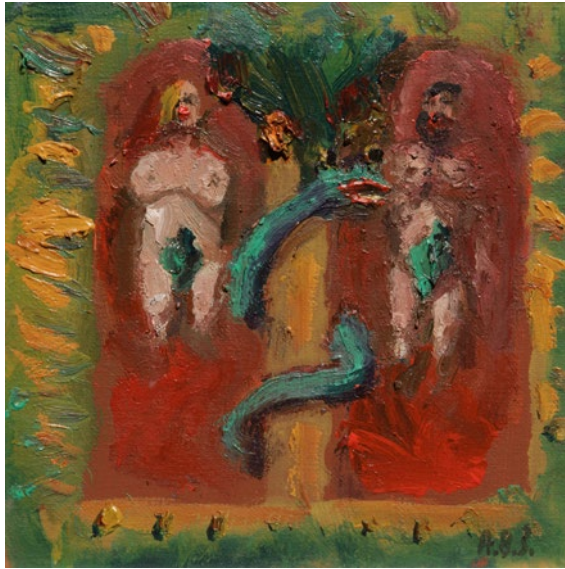
Tomislav Buntak (rođen 1971. u Zagrebu). Diplomirao 1997. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Crtež je autorov primarni mediji i u njemu je ostvario tematske cjeline u ciklusima koju su ga visoko pozicionirali na suvremenoj hrvatskoj likovnoj sceni. (*Hodočasnici*, 2008). Stvaralaštvo mu je snažno prožeto kršćanskim motivima i predstavljeno na brojnim samostalnim izložbama. Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama, privatnim zbirkama, javnim i sakralnim prostorima. Primio je nagrade i priznanja. Redovni je profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu na kojoj obnosi dužnost dekana. Predsjednik je Hrvatskoga društva likovnih umjetnika u Zagrebu gdje živi i radi.

Zlatko Keser (rođen 1942. u Zagrebu). Diplomirao je 1967. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje je bio profesor do umirovljenja sa statusom profesor emeritusa. Suradnik *Majstorske radionice Krsto Hegedušić* (1971-1975). Na ALU je osmislio projekt *Kreativno crtanje* kojega izvodi i u kulturnoj manifestaciji *Dani Ede Murtića* od 2010. godine do danas. Njegovo stvaralaštvo temelji se na tradicijskim medijima, poglavito crtežu i slici. Ostvario je vrijedna djela i u zidnom slikarstvu, gvašu, grafikama. Izlagao je na brojnim samostalnim i skupnim izložbama u Hrvatskoj i svijetu. Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama, privatnim zbrkama, javnim i sakralnim prostorima. Primio je brojna odličja, nagrade i priznanja. Redoviti član HAZU-a. Živi i radi u Zagrebu.

Igor Rončević (rođen 1951. u Zadru). Diplomirao je 1976. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu gdje je radio kao redoviti profesor do 2021. Suradnik Majstorske radionice prof. Ljube Ivančića i prof. Nikole Reisera (1979-1981). Rončevićevo slikarsko djelo građeno je na premisama apstraktnog diskursa i važan je prinos suvremenoj hrvatskoj likovnoj umjetnosti. Priredio je brojne samostalne izložbe i sudjelovao na skupnim u zemlji i svijetu. Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama, privatnim zbirkama, javnim i sakralnim prostorima. Za svoj rad primio je odličja, nagrade i priznanje. Redoviti član HAZU-a. Živi i radi u Zagrebu i Zadru.

Antun Boris Švaljek (rođen 1951. u Zagrebu). Diplomirao je 1974. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Suradnik Majstorske radionice prof. Krste Hegedušića od 1974. do 1977. godine. Redoviti je profesor na Likovnoj akademiji Mostarskoga sveučilišta na Širokom Brijegu do 2020. Švaljekovo stvaralaštvo kritika je vrednovala po njegovoj nedvojbenoj izvornosti i visokom crtačkom i slikarskom umijeću. Sudjelovao je na brojnim skupnim izložbama u Hrvatskoj i svijetu i priredio više od sto samostalnih izložbi. Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama, privatnim zbirkama, javnim i sakralnim prostorima. Za svoj rad primio je odličja, nagrade i priznanja. Živi i radi u Zadru.

Kuzma Kovačić (rođen 1952. u Hvaru) Diplomirao na 1976. Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Redoviti profesor na Umjetničkoj akademiji u Splitu. Kipar Kovačić ostvario je iznimno plodan i raznovrstan opus apstraktnih lirskih formi i velikih figuralnih skulptura postavljenih u javnim prostorima. Autor je kovanog novca RH (kune i lipe). Kovačićevo kiparstvo snažno je prožeto kršćankom motivima. Priredio je brojne samostalne izložbe i sudjelovao na skupnim izložbama u Hrvatskoj i svijetu. Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama, privatnim zbirkama, javnim i sakralnim prostorima. Za svoj rad primio je odličja, nagrade i priznanja. Redoviti član HAZU-a. Živi i radi u Splitu i Hvaru.

